

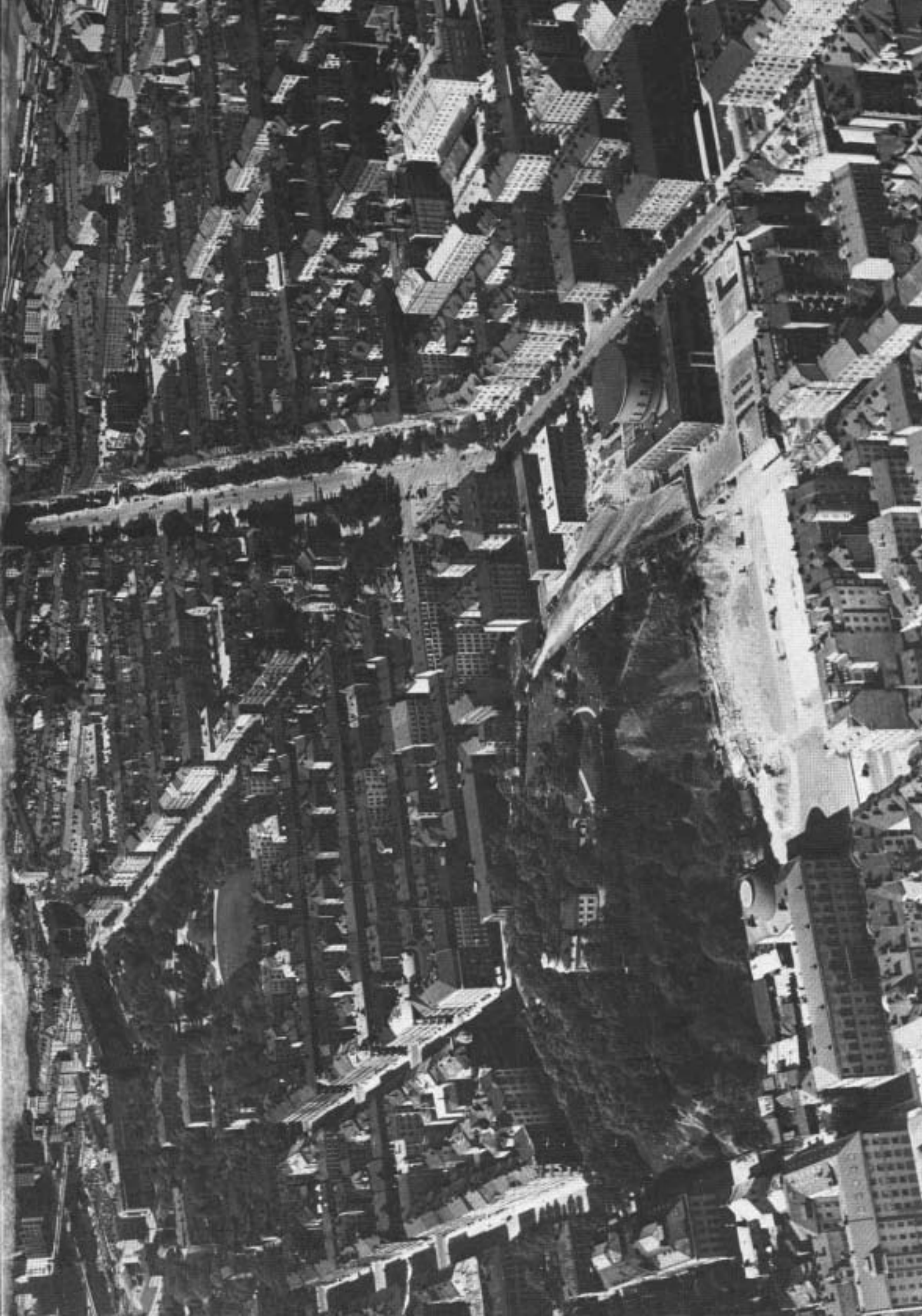
STOCKHOLMS
STADSMUSEUM

S-V
VASASTADEN

SYDVÄSTRA VASASTADEN

BYGGNAD SINVENTERING
STOCKHOLMS STADSMUSEUM 1987

Omslaget: Nybyggnadsritningar för från höger till vänster Astræa 9, Astræa 1 - fasaden mot Upplandsgatan resp mot Kungstensgatan - samt Astræa 2. Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Föregående sida: Flygfoto av Vasastaden västerut. I förgrunden Sveavägen med Stadsbiblioteket och Handelshögskolan, därbakom Observatorielunden. I bildens övre vänstra hörn Sabbatsberg och Atlasområdet. Foto Oscar Bladh 1931-32.

Tryckt hos
Grafiska Gruppen
Stockholm 1987

ISBN 91 85238 56 2

SYDVÄSTRA VASASTADEN

Byggnadshistorisk inventering 1974-1986.

För inledande historisk bakgrund, redigering, layout samt kompletterande inventering svarar Suzanne Lindhagen 1986-87.

Inventeringsarbetet i fält och arkiv har utförts av Anna von Ajkay, Tarras Blom, Kerstin Mandén-Örn, Gunilla Nilsson, Mats Persson, Eva Sjöberg samt Britt Wisth.

Fotografer: Lars Bengtsson, Stina Brockman, Bruno Ehrs, Stig Forsslund, Göran Fredriksson, Magnus Hartman, Stefan Hasselberg, Johan Hulthenheim, Ingvar Lundkvist, Håkan Pieniowski, Patricio Salinas samt Ingrid Wilken, som bl a tagit samtliga kompletterande fasadfoton.

Kvartersplaner och ålderskarta har ritats av Maria Lipasti.

Utskrift: Ulla Lundberg.

Samtliga fotografier och illustrationer ur Stockholms stadsmuseums arkiv när annat ej anges.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	7
Historisk bakgrund	9
Inledning	9
Tiden före 1880-talets expansion	10
1700-talet och Tillæus' karta	10
Neuhaus' panorama och 1870-talet	12
Vasastaden växer fram	15
Lindhagens stadsplan	15
1880-talets intensiva byggande	16
Vasastaden får sitt namn	20
Sabbatsberg - för fattiga och sjuka	21
Vetenskapens och kunskapens kvarter	25
Atlas - från verkstäder till hyreshus	28
Källor och litteratur	30
Karta över fastigheternas byggnadsår	32
Register över fastigheterna inom det inventerade området, ordnade kvartersvis i bokstavsordning	33
Karta över det inventerade området (utvikningsbar)	257

FÖRORD

I serien av publikationer som redovisar stadsmuseets byggnadsinventeringar i Stockholms innerstad har turen nu kommit till Sydvästra Vasastaden. 1975 utgavs Sydöstra Vasastaden och under det närmaste året beräknas två volymer omfattande bebyggelsen i Norra Vasastaden publiceras.

I denna volym presenteras det område som avgränsas av Odengatan, S:t Eriksgatan, Barnhusviken, Tegnérgatan och Sveavägen. Inventeringen av bebyggelsen gjordes huvudsakligen under 1970-talet. Kompletteringar har genomförts 1983 och 1986, främst omfattande det stora antal institutionsbyggnader som ligger inom området. Den långa tid som förflutit mellan inventeringsarbetet och sammanställningen inför publiceringen har medfört att en förnyad besiktning av byggnaderna varit nödvändig. I de fall yttre förändringar skett sedan inventeringen genomfördes har detta särskilt noterats. Bildmaterialet är också delvis nytaget.

I likhet med övriga publikationer inleds arbetet med en allmän stadsbyggnadshistorisk översikt. Därefter redovisas i katalogform ett sammandrag av byggnadsdata och en beskrivning av varje enskild fastighet. Katalogen är uppställd efter kvartersbeteckningar i bokstavsordning. Ett utförligare material i blankeform förvaras i stadsmuseet.

Den kunskap om bebyggelsen som inventeringarna givit är grundläggande för museets ställningstaganden i samband med t ex stadsplanearbete och när ombyggnad eller förändring av enskilda hus aktualiseras. En kulturhistorisk klassificering av bebyggelsen - med undantag för Sabbatsbergsområdet - redovisas på den 1983 publicerade kartan "HUSEN PÅ MALMARNA - kulturhistorisk klassificering".

Stockholm i mars 1987

Björn Hallerdt
Stadsantikvarie

Marianne Råberg
1:e antikvarie

HISTORISK BAKGRUND

INLEDNING

Föreliggande arbete behandlar bebyggelsen i sydvästra delen av Vasastaden, d v s ett område som i norr begränsas av Odengatan, i öster av Sveavägen, i söder av Tegnérgatan med Tegnérlunden och Barnhusviken samt i väster av S:t Eriksgatan. I det redovisade området ingår även Sabbatsberg och Atlasområdet vid S:t Eriksbrons nordöstra fäste. Ursprungligen hörde hela det nuvarande Vasastaden till Klara församling, från vilken Adolf Fredriks församling avsköndrades år 1773. Denna delades i sin tur 1906 och blev tre församlingar - Adolf Fredriks, Gustav Vasa och Matteus församlingar. Den södra delen av det här beskrivna området hör sedan dess till Adolf Fredriks församling medan de norra och västra delarna ingår i Gustav Vasa församling. Stadsdelsnamnet Vasastaden har varit i allmänt bruk sedan slutet av 1890-talet. Officiellt fastställdes namnet emellertid först några årtionden senare.

Följande historiska översikt behandlar endast i korta ordalag hur denna begränsade del av Vasastaden har vuxit fram under århundradenas lopp med en betoning på 1800-talets sista och 1900-talets första decennier, då stadsdelen erhöll sin nuvarande form. För fördjupade studier av stadsdelens historia hänvisas bl a till rapportens käll- och litteraturförteckning (sid 30), som redovisar en del av de skrifter som behandlar Vasastadens framväxt. Rapportens historiska inledning kan ses som en fortsättning på den historik som återfinns i Sydöstra Vasastaden, vilken kom ut 1975.

T v: Trakten omkring Odenplan, taget från en luftballong på cirka 300 meters höjd (observera linan, som löper snett över fotot). Gustav Vasa kyrka är ännu inte uppförd. De långsmala kvarteren söder om Odengatan (t v i bild) är däremot fullbyggda sånär som på husraden närmast Odengatan. Foto O Halldin, 1898 (något beskuret).

TIDEN FÖRE 1880-TALETS EXPANSION

1700-talet och Tillæus' karta

Den "General Charta öfwer Stockholm med Malmarne" som stadsingenjören Petrus Tillæus ritade omkring 1730 berättar en hel del om hur det som så småningom skulle bli Vasastaden såg ut under 1700-talet. En stor del av det här beskrivna området utgjordes då av rena landsbygden. Åkermarken delas upp av slingrande små vägar och på höjderna står väderkvarnar på rad. Längst i väster ligger Rörstrands egendom. Rörstrands porslinsfabrik var vid kartans tillkomst alldeles ny, grundad 1726. 1709 hade vinskänken Valentin Sabbath köpt de sydöstra delarna av Rörstrands ägor, det område som senare kom att kallas Sabbatsberg. Här hade alltsedan 1200-talet fram till 1600-talets slut funnits ett tegelbruk. I dess gamla lergropar anlade Sabbath några karpdammar, som Tillæus markerade på sin karta. Sabbath lät även uppföra ett värdshus här och en manbyggnad, markerad strax väster om karpdamarna. När kartan kom till ägdes egendomen av en J F Rinck. På kartan är den felaktigt utmärkt som Rirkeshof. Efter ytterligare några ägobyten avyttrades området 1751 till stadens fattighusdelegerade (se vidare kap Sabbatsberg).

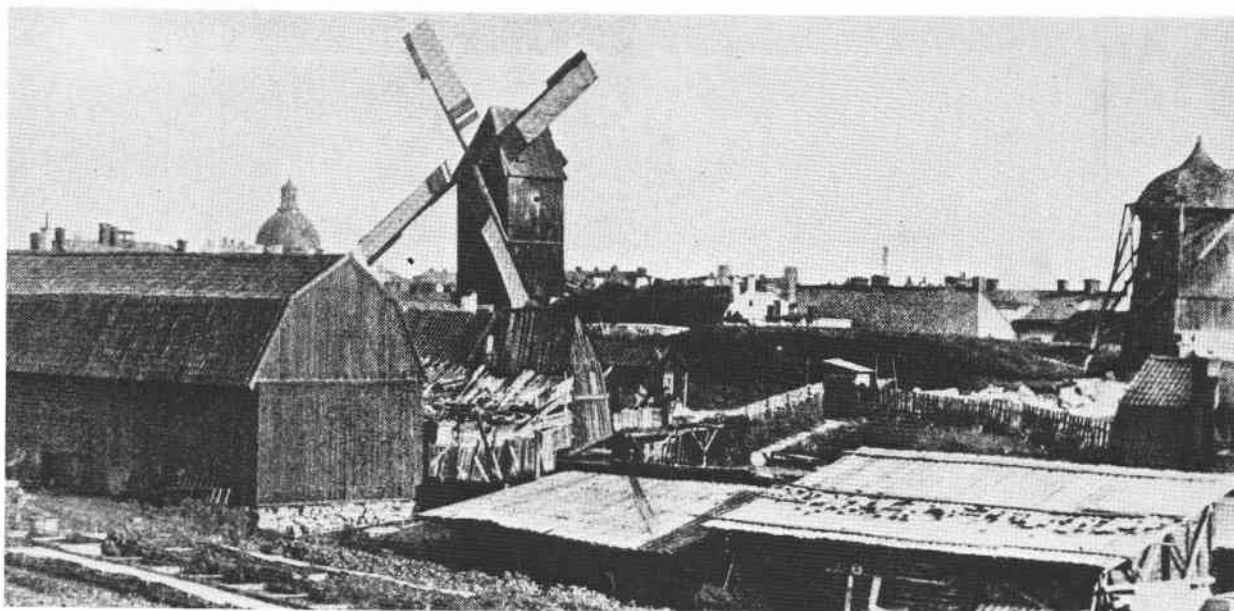
I öster är RöhrStrandsMuhren, det gamla Rörstrands gräns österut, utsatt. Öster därom går gatorna spikrakt fram i ett nästan helt rätvinkligt rutnätssystem. Det var under 1600-talets senare hälft som gatu- och tomtregleringsarbetet i denna del av Norrmalm hade ägt rum. De rätvinkliga kvarteren på Tillæus' karta var alls icke så fullbyggda eller ens bebyggda med den stadsmässiga bebyggelse som man kan förledas att tro. Istället fanns här - ända till långt in på 1800-talet - bebyggelse av en ytterst lantlig karaktär. Det var låga trä- eller stenhus, omgivna av stora trädgårdar. En av dessa var "Lundbergs Trädgård", som Tillæus särskilt har markerat - idag motsvarande kv Stjärnfallet, Vega och Astræa. Omedelbart öster därom ligger den omkring år 1700 uppförda Schefflerska egendomen, som idag går under benämningen Spökslottet. På Tillæus' karta ser man de två pendangbyggnaderna, varav den norra numera är flyttad till Skansen medan den södra i alla fall till en del står kvar än idag.

Området ifråga var det kanske kvarntätaste i Stockholm vid den här tiden. Inte mindre än sju kvarnar har Tillæus markerat i dessa ännu delvis mycket kuperade trakter. I den norra sluttningen av det som några decennier senare skulle bli Observatoriekullen ligger den kvarn, som gick under namnet Spelbomskan. Kvarnen, som naturligtvis låg mycket bra till för vindarna uppe på Brunkebergsåsen, var uppkallad efter en av de forna kvarnägarna, Mårten Spijlbohm. Ett stycke västerut ligger Lilla och Stora Stampan - ungefär där Vegagatan idag

Utsnitt ur Petrus Tillæus' karta över Stockholm, fullbordad 1731 och utgiven i koppargravyr 1733. Observera att norr är till höger.

går fram och där kv Sirius' bebyggelse senare växte upp. Sydväst om dessa finns ytterligare två kvarnar, Stora Adam och Lilla Eva. Strax öster om den s k Rörstrandsmuren, på höjden där Dalagatan sedan skulle sprängas fram, ligger en kvarn som Tillæus kallar Rörstrandskvarnen. Den skulle senare gå under benämningen Gamla Rörstrandskvarnen eller Lilla Tisan. I nuvarande Tegnérlundens östra del ligger på Tillæus' karta den s k Barnhuskvarnen, uppkallad efter det närbelägna Barnhuset, vars mjöl maldes här. Samtliga dessa kvarnar var s k

Kvarnarna i det som på 1890-talet blev Tegnérlunden. Till vänster står den kvarn som Tillæus kallar Barnhuskvarnen, sedermera Gamla Barnhuskvarnen, och till höger den under 1700-talets senare hälft uppförda s k Nya Barnhuskvarnen. Fotot är sannolikt taget strax innan kvarnarna revs, våren 1890.

fotkvarnar, byggda på 1600-talet. Genom sin placering uppe på höjderna kom de att utgöra mycket påtagliga inslag i gatubilden.

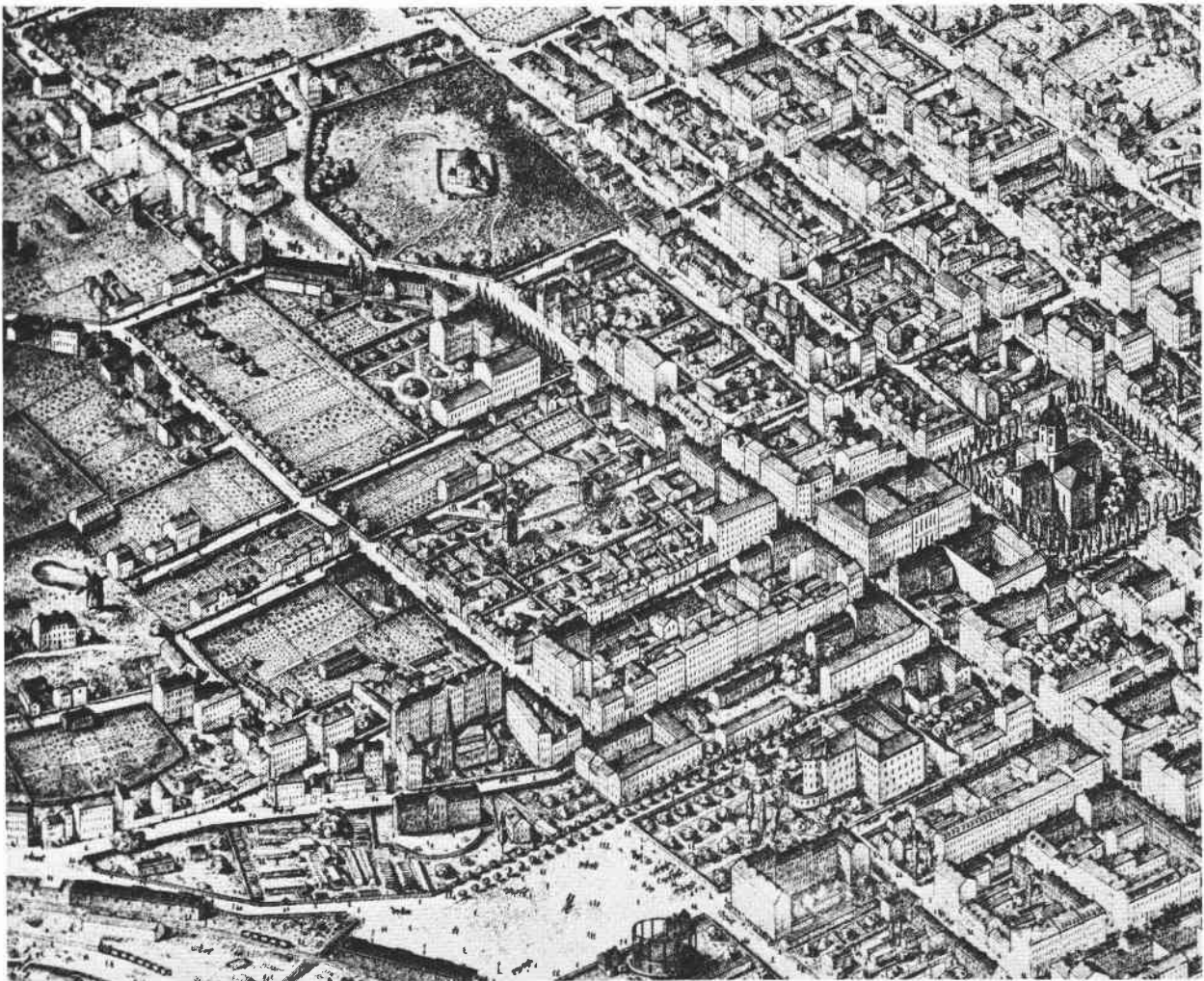
Forna tiders kvarnhantering återspeglas än idag i några av området kvartersnamn, som t ex kv Barnhusväderkvarnen och det intilliggande kv Mjölaren. En del av kvarteren har bevarat sina namn sedan 1700-talets första hälft. Så fanns t ex redan på Tillæus' tid kvartersnamnet Adlern Mindre, Bergsmannen Större, Stormkransen, Lindansaren, Våghalsen m fl. Flera av dessa namn har emellertid ett något dunkelt ursprung. Holländargatan, Saltmätargatan, Drottninggatan och Rådmanngatan är exempel på gatunamn som finns med på Tillæus' karta och som levt kvar in i våra dagar medan andra av 1700-talets gatunamn har ersatts av nya. På 1880-talet, då ett stort antal av Stockholms gator bytte namn, blev t ex Gråbergsgatan Upplandsgatan och Trebackarlånggatan blev Tegnérgatan. Stora Badstugatan erhöll sitt nuvarande namn, Sveavägen, när den breddades och förlängdes 1885.

Neuhaus panorama och 1870-talet

Heinrich Neuhaus ofta avbildade panorama, som kom till i början av 1870-talet, ger en mycket konkret bild av hur denna del av Stockholm tog sig ut strax före malmarnas stora utbyggnad under 1800-talets allra sista decennier. Ännu vid denna tid bär en stor del av det blivande Vasastaden en lantlig prägel med

tämligen småskalig bebyggelse, stora trädgårdar samt planteringar och odlingar av olika slag. I kvarteren närmast kring Adolf Fredriks kyrka har bebyggelsen redan en stadsmässig karaktär men ju längre västerut man rör sig desto lantligare blir bebyggelsen. Sabbatsberg och Atlasområdet finns dock inte med på Neuhaus' panorama. Neuhaus hade för avsikt att återge hur stadens centrala delar gestaltade sig, varför utkanter som dessa inte var av så stort intresse. AB Atlas' verkstäder var vid denna tid alldeles nya och över Sabbatsbergs ägor spred sig de olika församlingarnas fattighus. Innan 1870-talet var slut skulle även Stockholms stads nya stora sjukhus, Sabbatsbergs sjukhus, ha invigts här. Snart skulle området inte längre vara "stadens utkant".

På Brunkebergsåsens krön, där det på Tillæus' 1730-talskarta stod en ensam kvarn, Spelbomskan, ligger sedan 1750-talet Stockholms observatorium. Neuhaus har till och med hunnit få med den år 1875 fullbordade tillbyggnaden på observatoriet. Däremot är inte dess nordvästra flygel, som kom till på 1830-talet, utsatt. Den tomt som Tillæus på sin tid kallade "Lundbergs Trädgård" är på

Utsnitt ur Heinrich Neuhaus', den tyske litografens, panorama över Stockholm på 1870-talet. För Stockholm var 1870-talet en brytningstid, då stenstaden började ta form och bebyggelsen allt mer bredde ut sig över stadens jungfruliga marker.

Drottninggatan från hörnet Kungstensgatan söderut. T v kv Kungsstenen med det s k Spökslottet från cirka 1700 och på hörnet kaféet Petissan. T h ligger kv Vega, där Tekniska Institutet snart skulle uppföras. Litografi från 1800-talets mitt.

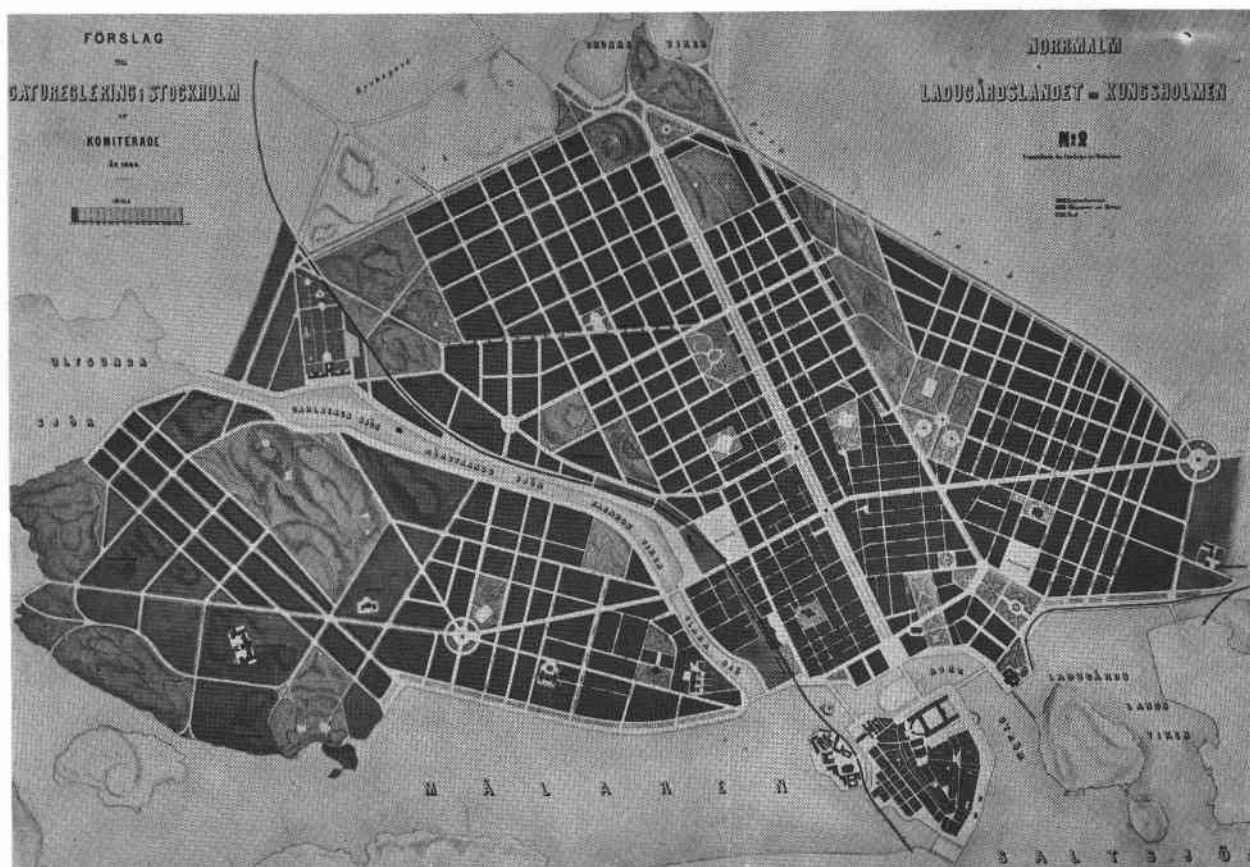
1870-talet bebyggd - här låg Teknologiska Institutet och Bergsskolan. Gatunätet ser fortfarande ut som det gjorde ungefär 150 år tidigare. Visserligen hade planarbetet med utformningen av malmarna pågått i något decennium men några planer var ännu inte fastställda. Odengatan finns fortfarande inte och inte heller Dalagatan. Stora Badstugatan, Sveavägens föregångare, är ännu av samma dignitet som sina parallellgator.

Flertalet av de kvarnar, som fanns på 1700-talet, är också med på Neuhaus' panorama. Såväl Lilla som Stora Stampan står kvar liksom Rörstrandskvarnen. Den senare kallar Neuhaus för Gamla Rörstrandskvarnen eller Lilla Tisan eftersom den redan på mitten av 1700-talet fick en granne, den s k Nya Rörstrandskvarnen eller Stora Tisan. Även Barnhuskvarnen står kvar sedan Tillæus' tid, men med epitetet Gamla eftersom även den fått en granne, den s k Nya Barnhuskvarnen. Den kvarn, som på 1700-talet kallades Lilla Eva fanns egentligen också på Neuhaus' tid - av någon anledning har han emellertid utelämnat denna. Kvarnen Stora Adam var däremot redan borta. Den revs någon gång under 1850-60-talet medan Spelbomskan brann ned 1868. Den stora kvarndöden ägde i såväl Stockholm som helhet som här på Norrmalm rum under 1800-talets sista decennier. Redan under århundradets början hade väderkvarnarna fått en övermäktig konkurrent i de ångkvarnar som etablerades i staden allteftersom under 1800-talet. Den första av dem, "Eldkvarn", anlades redan 1805 på den nuvarande stadshustomten och fler kom efter. Vid sekelskiftet 1900 var samtliga kvarnar i det egentliga Stockholm borta, några av dem dock återuppförda i stadens omgivningar. Höjdena som kvarnarna hade stått på sprängdes bort för att lämna plats åt det nya gatunätet och den snabbt framväxande hyreshusbebyggelsen.

VASASTADEN VÄXER FRAM

Lindhagens stadsplan

De hygieniska och sociala förhållandena på Stockholms malmar var vid mitten av 1800-talet mycket dåliga. Bebyggelsen saknade ännu moderniteter som vatten och avlopp och trångboddheten var mycket utbredd. Gatorna och gränderna var smala och saknade i allmänhet beläggning. Stora delar av malmarna, bl a det som sedan skulle bli Vasastaden, var fortfarande landsbygd. Man byggde utan att det fanns några reglerande planer. De miserabla sanitära förhållandena i kombination med en ökande byggnadsverksamhet tvingade till slut stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté, som under ledning av justitierådet Albert Lindhagen lade fram ett förslag till gatureglering av Stockholms malmar år 1866. Grundtanken i förslaget var att med breda trädplanterade gator "i städerna införa landets friskhet och behag" och därigenom skapa drägligare bostads- och levnadsförhållanden för stadens snabbt växande befolkning. De breda gatorna skulle också möjliggöra bättre kommunikationer och i någon mån hindra elden att vid stora eldsvådor sprida sig från kvarter till kvarter. Förebilderna hämtades i Paris, Wien och Berlin.

Förslag till gatureglering i Stockholm, framlagt 1866 av en kommitté under ledning av justitierådet och stadsfullmäktigeledamoten Albert Lindhagen. Förslaget genomfördes aldrig i sin helhet. För Norrmalms del fastställdes stadsplanen 1879.

Av kommitterades stadsplaneförslag från 1866 framgår det att den här redovisade delen av det blivande Vasastaden är välförsedd med både breda gator och parker. Barnhusets gamla kvarntomt föreslås t ex bli park liksom området kring Observatoriet och delar av Sabbatsbergsområdet. Gatorna delar i stort sett in hela staden i ett rutnät med idel fyrkantiga kvarter. Genom hela Norrmalm, från Gustav Adolfs Torg till Brunnsviken, bryter en 72 meter bred esplanad fram. I öster har den blivande Dalagatan, kantad av grönska, lagts ut.

Det skulle dröja mer än ett decennium, fram till 1879, innan stadsplanen för Norrmalm fastställdes. Förslaget hade då genomgått en hel del förändringar efter många och långa diskussioner, nya förslag och motförslag. Den föreslagna parkmarken i Sabbatsbergsområdet hade t ex både minskats och delvis flyttats något norrut till det som sedan skulle bli Vasaparken. Barnhusets kvarntomt låg i den fastställda planen kvar som parkmark. Denna kom tio år senare att förvandlas till Tegnérslunden. Observatoriekullen, som i realiteten fungerat som en privat park sedan mitten av 1700-talet, var också utsatt som park om än något förminskad. Den öppnades för allmänheten kring sekelskiftet. Gatunätet lades med enstaka undantag ut enligt det ursprungliga förslagets rutnätssystem. Kvarteren söder om Odengatan, mellan Sabbatsberg och Observatoriekullen, blev emellertid betydligt längre och smalare än det var tänkt från början och Sveavägen blev inte heller den breda esplanad som framförallt Albert Lindhagen talade sig varm för - den blev "endast" 42 meter bred. Även Dalagatan minskades i bredd. Stora Gråbergsgatan, sedermera Upplandsgatan, hade i 1870-talets diskussioner föreslagits bli en bred och trädplanterad huvudled i nord-sydlig riktning för trafiken till och från Centralen och Tegelbacken. I 1879 års plan blev den en gata av samma dignitet som traktens övriga gator. Som ett minne av dessa storvulna tankar framstår än idag den lilla obebyggda tomtremsan i sydvästra hörnet av Upplandsgatan och Rådmansgatan. Grannhuset västerut, Facklan 14, uppfördes som hörnhus redan 1875-76 då man fortfarande var inne på tanken att dra fram en bred gata här. Odengatan blev i den fastställda planen huvudleden i öst-västlig riktning.

1880-talets intensiva byggande

Stockholm upplevde under 1800-talets senare del en enorm folkökning. Stadens invånarantal ökade under århundradets tre sista årtionden från 136 000 till omkring 300 000. Störst var ökningen under 1880-talet, då antalet stockholmare ökade från 168 000 till 246 000, en nästan 50-procentig ökning. För Adolf Fredriks församling var ökningen under 1880-talet ännu större procentuellt sett. Församlingens befolkning ökade då från omkring 18 000 till 40 000. Ef-

Under 1880-talet bebyggdes stora delar av kvarteren strax söder om Odengatan. Fotot visar kv Nebulosans fasad mot Dalagatan och den blivande Vasaparken. Fastigheterna längs Odengatans södra sida är dock inte bebyggda än. Foto B Or-ling, 1890-talet.

terfrågan på bostäder var givetvis oerhört stor. De centrala delarna av staden och nedre Norrmalm var fullbyggda varför man bl a sökte sig längre norrut för att finna mark att bygga på. I och med att stadsplanen fastställdes 1879 kunde byggnadsverksamheten sätta fart och under just 1880-talet nådde den sin kulmen. Varken förr eller senare har det byggts så mycket i staden och detsamma gäller för just den här redovisade delen av Vasastaden. I och med att man här huvudsakligen byggde på jungfrulig mark kunde exploateringen ske mycket snabbt. Närmare 150 fastigheter uppfördes under 1880-talet i denna del av staden. Flertalet av dem står kvar än idag och sätter därför i allra högsta grad sin prägel på dessa kvarter (se Karta över fastigheternas byggnadsår, sid 32).

Claes Lundin skrev i *Nya Stockholm*, som kom ut 1890, om den nya stadsdelen som växte upp i västra delen av det gamla Norrmalm: "Vasastaden är ännu en aflägsen och afskild del af Stockholm, men genom sitt höga läge otvifvelaktigt en af de friskaste." Han beskriver också, om än i mycket korta ordalag, dess bebyggelse. "Hvad som i den stadsdelen i synnerhet förtjänar omnämnas äro de för den tarfligare medelklassen uppförda byggnader med lägenheter af tre rum och kök i byggnadskomplexer med fastställd form, dels med hus bygda i form af ett T, dels genom flyglar som ligga rygg mot rygg och lemna öppet gårdsrum". Det var således en stadsdel för medelklassen till skillnad från det ungefär samti-

*Kv Mjölaren vid Tegnér-
lunden. Huset med Kara-
mellfabriken Kronan på
hörnan, Mjölaren 3, är i-
dag på- och ombyggt medan
byggnaden å Mjölaren 4
t v därom är riven. Foto
sannolikt omkring sekel-
skiftet.*

da Östermalm, som beboddes av en i huvudsak mycket välbärgad befolkning. Den typ av bebyggelse som Lundin beskriver var vanlig i de kvarter som växte upp omedelbart söder om Odengatan, t ex kv Nebulosan, Sirius och Karlavagnen. Kvarter som Planeten, Kometen, Stjärnfallet, Tuben och Astræa blev också nästan helt fullbyggda under 1880-talet.

Dessa 1880-talets hyreshus rymde i allmänhet tämligen små lägenheter. Byggnadsordningen från 1876 maximerade hushöjden från tidigare 4 till 5 vån, därtill sattes den i direkt relation till gatans bredd. Enligt den nya byggnadsordningen skulle kvartershörnen fasas för att man skulle få bättre sikt, vilket också genomfördes konsekvent i dessa kvarter. Ofta markerades hörnet av t ex ett kupol- eller altanförsedd torn. Fasaderna putsades i regel och var symmetriskt uppbyggda. Bottenvåningen var ofta kraftigt rusticerad och fasaden i övrigt försedd med våningslister och avslutande gesimser, pilastrar och hörnkedjor samt olika typer av fönsteromfattningar på husets olika våningar. Portalerna försågs med skulpterad dekor. Nyrenässansen var stilen framför andra. Många av dessa fasader har under årens lopp förenklats och förvanskats medan andra har bevarat sin ursprungliga karaktär mycket väl. Här finns än idag en del gatupartier som i mycket hög grad präglas av 1880-talets hyreshusbebyggelse, t ex Vegagatans västra sida, Upplandsgatan mellan Observatoriegatan och Odengatan samt Kungstensgatan mellan Dalagatan och Upplandsgatan.

I dessa 1880-talets byggnader möter vi en rad arkitekter som t ex bröderna Axel och Hjalmar Kumlien, Carl Kleitz, A E Melander och A G Forsberg. Alfred Hellerström ritade också en del hus här, i såväl kv Planeten som kv Sirius. De allra flitigaste arkitekterna var kanske G A Fristedt och Oskar Eriksson. G A Fristedt ritade bl a samtliga hus i kv Mjölaren. För några av dessa var han även byggherre och byggmästare. Mjölaren 1, 2, 3 och 4 hade ursprungligen rikt artikulerade och med varandra samkomponerade fasader. Idag är byggnaden å

Mjölaren 4 riven och ersatt av ett nytt hus medan Mjölaren 3 är på- och ombyggd. Endast Mjölaren 1 och 2 har bevarat sina ursprungliga fasader. Fristedt ritade också hyreshus i kv Tuben, Kikaren och Facklan. Oscar Eriksson signerade ritningarna för byggnaderna å fastigheterna Kungsbacken 5, 6, 7, 8 och 9. Byggherre och tillika byggmästare för samtliga var Hjalmar Wahlén. Det var hela södra delen av kvarteret som samtidigt, 1882-85, på detta sätt gavs en enhetlig gestaltning i nyrenässans. Ursprungligen var fasaderna klädda med formpressat rött tegel med putsade bottenvåningar och rik putsdekor. Byggnadskomplexet är intressant också för att det idag endast är ett av husen, som - än så länge - bevarat sin fasadutformning sedan byggnadstiden, nämligen Kungsbacken 8 på hörnet Tegnérgatan/Drottninggatan. Här kan man se hur några ursprungligen i stort sett identiska byggnader genom påbyggnader, fasadhyvlingar och andra förändringar mer eller mindre fräntagits sin 1880-talskaraktär.

Alla hus från denna tid var inte arkitektritade utan många uppfördes efter o-signerade ritningar. Byggherren, som många gånger var byggmästare till professionen och byggde sitt hus i rent spekulationssyfte, uppträdde ibland som arkitekt men då signerade han sällan sina ritningar. Uppemot ett femtiotal av de 1880-talshus som idag finns kvar uppfördes under dylika förutsättningar. Som ett resultat av 1870-talets svåra bostadsbrist uppstod i syfte att uppföra billiga bostäder för arbetarklassen också en rad bostadsföreningar i Stockholm. Exempel på bostadsföreningar som stått som byggherrar i denna del av Vasastaden är Bostadssällskapet Stockholm, som lät uppföra en rad hus i kv Astræa samt Bostadsföreningen Enigheten resp Kronan, vilka lät bygga hyreshus i kv Planeten resp Sirius.

Det är således under 1880-talet som denna del av Vasastaden antar sin form, en form som lever kvar in i våra dagar. De tillskott som skett sedan dess utgör en mycket liten del av den totala bebyggelsen och ska därför endast här i korthet beröras. Bland 1890-talets hyreshus i området kan t ex nämnas den rad av hus som vetter mot Odengatan i kv Nebulosan, Sirius och Karlavagnen. Tillsammans bildar de en fasadrad i 1890-talstappning längs Odengatans södra sida mellan Vasaparken och Odenplan. Arkitekter var här bl a Ullrich & Hallquist och Dorph & Höög. Under 1900-talets två första decennier uppfördes här endast ett fåtal hus - i kv Kikaren och Kungsbacken. Inte heller under 1920-talet byggdes det särskilt mycket här, då ju denna del av Vasastaden redan i stort var fullbyggd. I kv Våghalsen och Stormkransen på Sveavägens västra sida uppfördes emellertid en del byggnader under 20-talet. Under detta årtionde tillkom även Atlasområdet samt många av traktens institutioner, vilka emellertid behandlas i separata kapitel. Den bostadsbebyggelse, som kommit till efter 1920-talet är till större delen resultatet av de senaste decenniernas rivningar. Det är framförallt den rikt förekommande 1880-talsbebyggelsen som fått

lämna plats för nybebyggelse av olika karaktär. Trots detta är det 1880-talets som än idag präglar området.

Som ett minne från tiden före det sena 1800-talets expansion stod länge den småskaliga och litet lantliga träbebyggelsen längs norra delen av Saltmätargatan kvar. Först när Handelshögskolan skulle byggas och man började planera för det nya stadsbibliotekets omgivning på 1920-talet revs denna bebyggelse. En liten gårdsanläggning ligger än idag kvar nedanför Observatoriekullens östra sluttning och påminner om äldre tiders Stockholm.

Vasastaden får sitt namn

Under 1880-talets intensiva byggnadsverksamhet gick det blivande Vasastaden fortfarande under benämningen Norrmalm. Först omkring 1890 uppstod Vasastaden som stadsdelsnamn. Sannolikt inspirerades namngivningen av Vasagatan, som fick sitt namn vid den stora namnrevisionen 1885. Från Vasagatan nådde man ju den södra delen av västra Norrmalm, där hyreshusen nu växte upp som svampar ur

Den småstadsaktiga, nästan lantliga bebyggelsen längs norra delen av Saltmätargatan stod kvar in på 1920-talet. Byggnaden längst t v på fotot ingår i den lilla gårdsanläggning, som idag ligger kvar strax väster om Handelshögskolan. Foto Oscar Heimer 1906.

jorden. Den tidigare citerade Claes Lundin skrev år 1890 om den snabbt framväxande stadsdelen: "När Vasagatan kommer att fortsättas genom en uppfartsväg till Vasastaden, får icke blott gatan, utan hela den nämnda, mycket stora stadsdelen större betydelse än nu." Kanhända var detta första gången som Vasastaden omnämndes i skrift. Det skulle emellertid dröja länge, fram till 1926, innan Överståthållarämbetet officiellt fastställde stadsdelsnamnet. Då var Vasastaden ett sedan flera decennier tillbaka välkänt begrepp, använt inte bara av vasastadsborna själva utan av alla stockholmare.

SABBATSBERG - FÖR FATTIGA OCH SJUKA

I närmare 250 år har Sabbatsberg varit en liten enklav i staden, för gamla och fattiga men också för sjuka. Det än idag klart avgränsade området är uppkallat efter vinskänken Valentin Sabbath, som 1709 köpte de sydöstra delarna av Rörstrands ägor. Den manbyggnad som Sabbath lät bygga åt sig och de karpdammar som han anlade här är som tidigare nämnts utsatta på Tillæus' karta från 1730-talet. Sabbath dog redan 1720 och efter en rad ägobyten avyttrades egendomen till Stadens fattighusdelegerade år 1751. Man hade nämligen redan på 1730-talet beslutat att stadens församlingar skulle inrätta egna fattighus, vilket också skedde runt om i staden. För Nikolai församling i Staden inom broarna var problemet att den egna församlingen var helt fullbyggd varför man letade efter mark i stadens utkant. Sabbatsbergs ägor befanns till slut vara lämpliga och 1756 stod det s k Nicolaihuset färdigt att ta emot omkring 2-300 fattighjon. Sabbaths gamla huvudbyggnad, som till att börja med utnyttjades som logement för hjonen, byggdes 1760 om till kyrka, vilket den fungerar som än idag.

Nicolaihuset och kyrkan kompletterades på 1800-talet med det hus som idag kallas Klarahuset, vilket förlades öster och söder om dessa. Klarahuset uppfördes för Klara församlings fattighjon 1812-14. 1870 beslöt stadsfullmäktige att koncentrera stadens alla fattighus med undantag för Södermalms till just Sabbatsberg. Där fanns redan en fungerande fattigvård och de gamla fattighusen var ännu omgivna av åkrar, tobaksfält och trädgårdar, där man kunde bygga fritt. 1870-72 uppfördes så det s k Adolf Fredrikshuset för de fattiga inom Adolf Fredriks församling samt Johanneshuset för Johannes församlings fattighjon. De två byggnaderna uppfördes efter samma ritningar - utförda av P U Stenhammar - och lades mittemot varandra som pendanger i områdets norra del. Vid sekelskiftet - när Sabbatsbergs Fattighus bytte namn till Älderdomshem - levde omkring 1000 gamla inom området. Förutom de här beskrivna byggnaderna

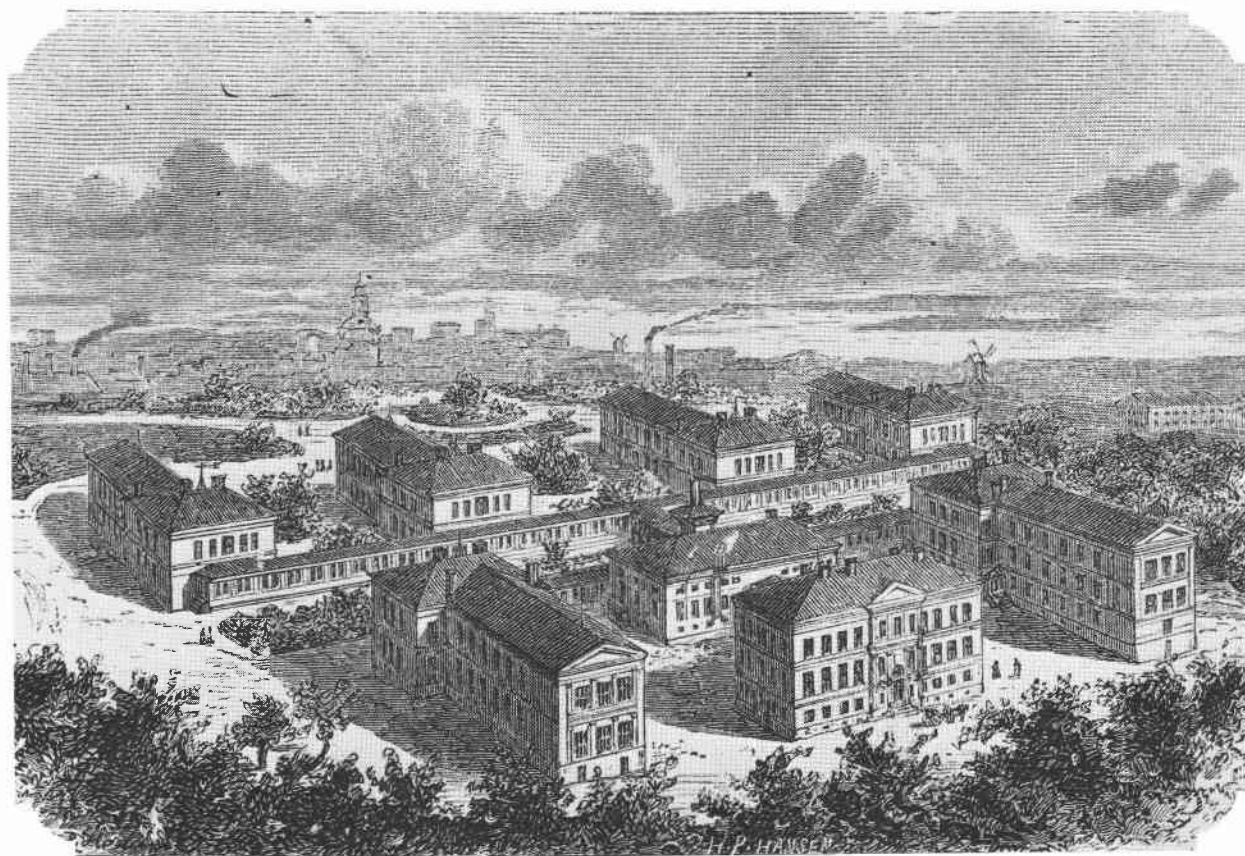

Stockholm sett från Sabbatsberg under 1800-talet. I förgrunden det år 1756 uppförda fattighuset för Nikolai församling, t h ligger Kungsholmen. Trots nyttillskott och andra förändringar inom fattighusområdet kan man just vid det gamla Nicolaihuset få ett intryck av hur det såg ut i Sabbatsberg under fattighusepoken. Litografi.

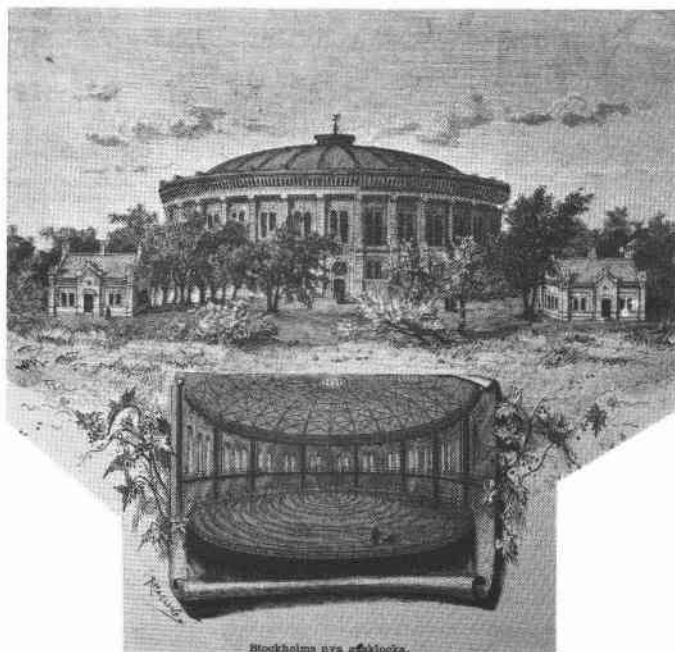
fanns det givetvis en rad kompletterande byggnader - kök, badhus, gravkapell, sysslomansbostad m m. Sedan 1940-talet har Sabbatsbergs Älderdoms hem utökats med såväl nytt vårdhem som pensionärshem, "Nya hemmet", och de gamla fattighusen har byggts om. Några av byggnaderna används idag för kontorsändamål.

Redan 1734, således innan det allra första fattighuset uppfördes på Sabbatsberg, hade man tagit upp en hälsokälla här. Den fick sedermera namnet Sabbatsbergs Hälsobrunn eller Surbrunn. De första årtiondena utnyttjades inte källan i någon högre grad men fattighusdirektionen var mycket angelägen att få igång brunnsdrickningen. Många av de gamla och fattiga som kom till Sabbatsberg var ju också sjuka och hälsobrunnen blev en viktig del i fattigvårdens verksamhet. Man byggde ett brunnshus och 1765-67 uppfördes ett vårdshus till stor del bekostat av brunnsgästerna själva. Vårdshuset fick senare namnet Katarinahuset och kom att användas både som kolerasjukhus och som sjukhusprovisorium innan det nya sjukhuset togs i bruk. Det fanns också ett brunnslasarett samt för gästernas förströelse en kägelbana. Samtliga byggnader som uppfördes för brunnsverksamheten är idag borta förutom det s k Katarinahuset. Trots att källådern skadades allvarligt när man sprängde för det stora gasklockebygget på 1880-talet har brunnsdrickning förekommit här in i vår egen tid.

Det tedde sig sannolikt naturligt att förlägga stadens nya stora sjukhus till det ännu till stora delar obebyggda området vid Sabbatsberg. 1870 utlystes en arkitekttävling, som vanns av den unge Ernst Abraham Jacobsson. Sjukhuset togs i bruk 1879. Med sina 340 sängplatser var det då Sveriges största sjukhus. Allt eftersom utökades anläggningen med en rad olika byggnader såsom operationshus, isoleringsbyggnad och paviljong för bröstsjuka. 1913 utvidgades sjukhuset så att antalet platser fördubblades, då med Gustaf Wickman som arkitekt. Några år tidigare hade Wickman ritat en sjukhusbyggnad, som än idag står kvar inom området (tillbyggd på 1920-talet), nämligen Ögon- och Öronkliniken. Röda Korsets sjuksköterskeskola uppfördes på mitten av 1920-talet i tidstypisk klassicism och även under 1930- och 40-talet utökades sjukhusets byggnadsbestånd med olika laboratorier, kvinnoklinik etc. Omkring 1970 revs såväl samtliga byggnader från den äldsta sjukhusepoken som flertalet av de Wickmanska tillbyggnaderna från 1910-talet. De ersattes av en modern sjukhusanläggning med närmare 500 platser. I detta sammanhang bör även nämnas Eastmaninstitutet, som ligger norr om själva sjukhusområdet. På 1930-talet uppfördes detta tandvårdsinstitut "till gagn för det uppväxande släktet". Det var den förmögne industrimagnaten George Eastman - grundare av bl a Kodak - som donerade pengar till denna byggnad, därav namnet.

Sabbatsbergs nya sjukhus. Sjukhuset uppfördes enligt det s k paviljongsystemet med en administrationsbyggnad, en ekonomibyggnad samt sex tvåvåninga vårdpaviljonger som sinsemellan var förbundna av täckta gångar. Ur Kalendern Svea 1879.

Sabbatsbergsklockan, uppförd 1883-85. Bygget ansågs som ett av de märkligaste byggena i Stockholm vid denna tid och ägnades stor uppmärksamhet. Ur Svenska Familjejournalen 1885.

Till Sabbatsbergs historia hör även gasklockan och gas- och vattenledningsverkets stora kontorskomplex längs Torsgatan. Eftersom Sabbatsbergsklockan var den första gasklockan som byggdes i stadens egen regi utlystes en arkitekttävling för att erhålla bästa möjliga utformning av detta kommunala storbygge. Förstepristagaren, A W Bergström, fick dock se sig distanserad av tredjepristagaren, den unge Valfrid Karlsson. Den jättelika gasklockan togs i bruk sommaren 1885 och var i funktion ända fram till 1953. 1970 revs den trots många protester. På dess plats ligger idag ett väl planerat bostadskomplex från 1970-talets sista år.

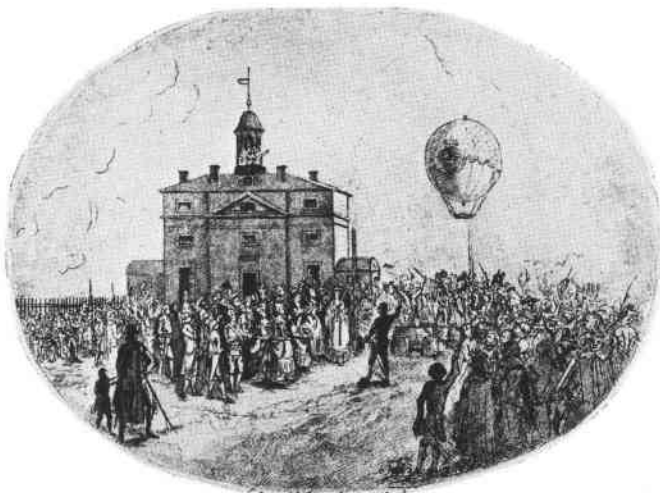
Strax öster om gasklockan uppfördes under 1900-talets allra första år gas- och vattenledningsverkets stora kontorskomplex. Arkitekter var Ferdinand Boberg (fasader) och G Frumerie och A Ahlsell (planer och inredning). Fasaden mot Barnhusviken med sina silhuettskapande tornhuvar är i stort sett intakt medan interiören i huvudsak är ombyggd. Den gamla gasverksexpeditionshallen (idag personalmatsal), styrelse- och direktörsrum m m bevarar emellertid sin ursprungliga utformning i en detaljrik och dekorativ jugendstil. Byggnaderna används än idag som kontor för stadens gas- och vattenverk.

Norr om Sabbatsbergsområdet breder Vasaparken ut sig med Odengatan som gräns mot norr. Det var 1898 som Vasaparken eller Sabbatsbergsparken som den då kallades började iordningställas. Gräsmattor och gångvägar lades ut och träd och buskar planterades. År 1900 var den östra delen av parken klar med bl a en stor gräsbevuxen idrottsplan. Under andra världskriget utnyttjades denna, liksom många andra gräsplaner, för potatisodling. 1931 kom den stora plaskdammen till och 1938-39 uppfördes musikestraden, som placerades där en musikpaviljong legat alltsedan 1910-talet.

VETENSKAPENS OCH KUNSKAPENS KVARTER

I kvarteren kring Observatoriekullen har en lång rad institutioner av vetenskaps- och undervisningskaraktär samlats under århundradenas lopp. Den första av dem, Stockholms Observatorium, uppfördes på initiativ av Vetenskapsakademien efter ritningar av Carl Hårleman. Det förlades till stadens dåvarande utkant, högt uppe på Brunkebergsåsens höjd för att erhålla bästa möjliga sikt för observationerna. Huset invigdes 1753, strax efter Hårlemans död. 1875 byggdes den gamla observatoriebyggnaden till norrut och fick strax därpå en ny vridbar tornhuv. Stadsbebyggelsen, trafikbuller och stadens ljus kom så småningom att försämra observationsmöjligheterna så till den grad att man 1931 tvingades flytta verksamheten ut till Saltsjöbadens nya observatorium. Sedan dess har lokalerna utnyttjats för universitetets räkning. Nu står byggnaden inför ombyggnad för att hysa ett vetenskapshistoriskt museum. Observatoriets verksamhet har gett namn åt många av de kvarter som växte upp i trakten under 1800-talets sista årtionden, t ex Planeten, Kometen, Sirius, Karlavagnen, Kikaren och Stjärnfallet.

I kv Vega, inte långt från observatoriet, uppfördes på början av 1860-talet Teknologiska Institutet, sedermera Tekniska Högskolan. Omedelbart norr därom lades Bergsskolan, som år 1869 flyttade sin undervisning från Falun till Stockholm och som senare kom att slås ihop med Tekniska Högskolan. Arkitekt till båda dessa byggnader var den vid den tiden ledande F W Scholander. Både Teknologiska Institutet med sin långa huvudlänga längs Drottninggatan och Bergsskolan är uppförda i nyrenässans och indragna ett gott stycke från gatan med förgårdar framför, vilket ger gatupartiet en speciell prägel. Inom kvarteret har senare ett par nya byggnader kommit till - kemiska institutionens laboratorium på 1890-talet resp zootomiska institutionen på 50-talet.

Stockholms gamla observatorium. Bilden visar observatoriebyggnadens nordfasad i sin ursprungliga gestaltning. Landets allra första luftballong med en katt som passagerare håller just på att skickas upp. Osignerat kopparstick 1784.

På andra sidan Drottninggatan utgörs numera hela kv Kungsstenen av bebyggelse, som utnyttjas av universitetet. Stockholms Högskola, som grundades 1878, inrymdes till att börja med i en rad provisoriska lokaler runt om i staden men behovet av en egen byggnad växte snart fram. I norra delen av kv Kungsstenen, vid Observatoriekullens fot, byggdes 1907-09 den första egna högskolebyggnaden efter arkitekten Victor Bodins ritningar. I de tidigaste förslagen utgjorde den nya byggnaden endast en liten del av en stor anläggning - det nya huset var den norra flygeln i en helt symmetriskt uppbyggd högskoleanläggning, där man förutsatte att det s k Spökslottet från omkring 1700 skulle rivas. Dessa storvulna planer realiserades emellertid aldrig. När Stockholms Högskola på 1920-talet genom arv och köp kom över Spökslottet var det inte längre tal om att riva huset utan det togs i bruk efter vissa ombyggnader. Såväl den gamla malmgården som den ursprungliga ekonomibygnaden söder därom utnyttjas än idag av Stockholms universitet. Ekonomibygnaden norr därom - under slutet av 1800-talet känd som Petissan, kafélokal frekventerad av bl a grannskapets många teknologer - revs emellertid redan för att lämna plats åt den nya högskolebyggnaden. Petissan återuppfördes på Skansen, där lokalen än idag fungerar som kafé.

På mitten av 1920-talet uppfördes de juridiska och humanistiska fakulteternas nya byggnad, senare kallad Juridicum (numera kulturgeografiska institutionen), med en stor och imposant tempelgavel mot Drottninggatan i söder. Även interiören fick en utformning i för tiden typisk klassicerande stil. Arkitekt var Erik Lallerstedt, som samtidigt stod för ombyggnaden av det ovan nämnda Spökslottet. Ursprungligen var det tänkt att också Studentkåren skulle få lokaler i den nya byggnaden men därav blev intet. Studentkåren fick vänta i tio år innan de på Holländargatan fick en egen byggnad, strax intill Spökparken. Arkitekt till detta kårhus, utformat i funktionalistisk anda, var Paul Hedqvist, som senare kom att rita en hel del byggnader för universitetets räkning. Samtidigt som universitetets juridiska och humanistiska fakulteter fick sin byggnad väster om Observatoriekullen uppfördes nedanför dess sydöstra sluttning Handelshögskolan. Den nästan litet lantliga låga bebyggelsen som envisats med att ligga kvar här - trots stenstadens framväxt alldeles inpå knutarna och stora gatugenombrott som Sveavägen alldeles runt hörnet - revs nu till förmån för detta ekonomernas lärosäte. Ivar Tengboms Handelshögskola är uppförd i en stram nyklassicism med en kupolförsedd flygel med aula och bibliotek, vars runda rumsform avtecknar sig i fasadens utbuktning mot norr. Byggnaden byggdes till på 1970-talet.

I Observatoriekullens nordöstra hörn uppfördes ungefär samtidigt Stockholms Stadsbibliotek eller huvudbiblioteket som det numera kallas, invigt 1928. Ar-

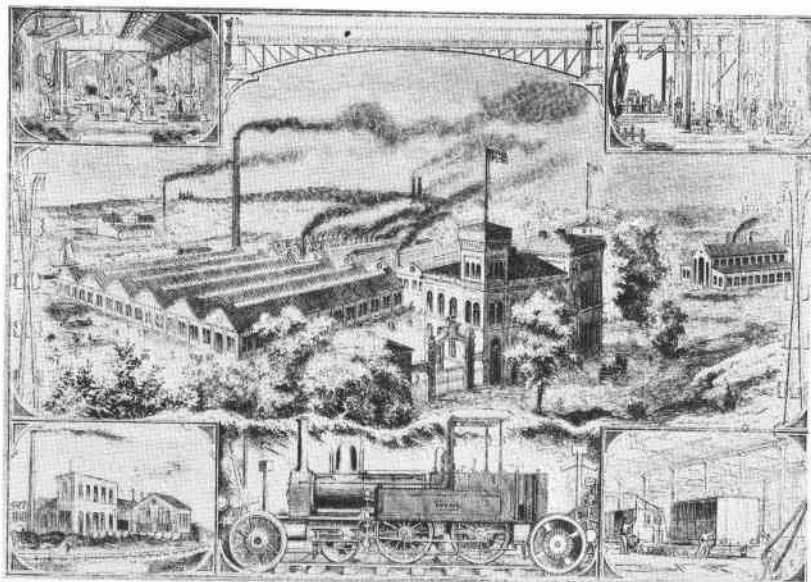

Stockholms stadsbibliotek från söder med den stora plaskdammen i förgrunden. Foto 1938.

arkitekt till denna både på sin tid och i vår egen tid mycket omskrivna byggnad är Gunnar Asplund. Det ursprungliga förslaget fasader påminde i mycket om Handelshögskolans fasad mot Sveavägen, som samtidigt höll på att växa fram på Tengboms ritbord. Under projektets gång fjärmades byggnaden allt mer och mer från den traditionella klassicismen. De låga affärslängorna närmast gatan, som stod färdiga 1928 var till sin form rent funktionalistiska. Såväl exteriör som interiör har i stort bevarat sin ursprungliga utformning och många av de möbler, lampor och inredningsdetaljer som Asplund också ritade finns kvar idag. Den monumentala biblioteksbyggnaden räknas idag som ett av den moderna svenska arkitekturens huvudverk.

Det var också Asplund som stod för omdaning av miljön mellan biblioteket och Handelshögskolan. Mellan de två institutionerna lades en stor plaskdamm, man planterade träd och anlade små bäckar, som porlade nerför Observatoriekullen. Såväl Asplund som Lallerstedt engagerade sig i frågan om hur Observatoriekullens omgivning skulle bli ett "Stockholms Quartier Latin". I flera förslag hade man lagt en stor och mycket dominerande högskolebyggnad - ett kunskapens jättetempel - uppe på Observatoriekullens krön. Nedanför skulle en rad byggnader ligga - en del fanns där ju redan. Observatoriet tronar än idag ensamt uppe på kullen men norr därom, längs Odengatan, kom en rad högskolebyggnader att uppföras. De biokemiska och socialvetenskapliga institutionerna förlades dit, båda uppförda omkring 1930 efter Erik Lallerstedts ritningar och bakom Juridicum byggdes institutet för organisk kemi o biokemi 1938. På 50-talet placerades omedelbart väster om stadsbiblioteket Paul Hedqvists Humanistiska bibliotek, vilket blev den sista högskolebyggnaden i trakten. När Stockholms Högskola förstatligades och blev Stockholms Universitet 1960 hade man redan beslutat att flytta ut universitetet till Frescati. I större delen av de byggnader som här har behandlats pågår dock än idag undervisning på universitetsnivå.

ATLAS - FRÅN VERKSTÄDER TILL HYRESHUS

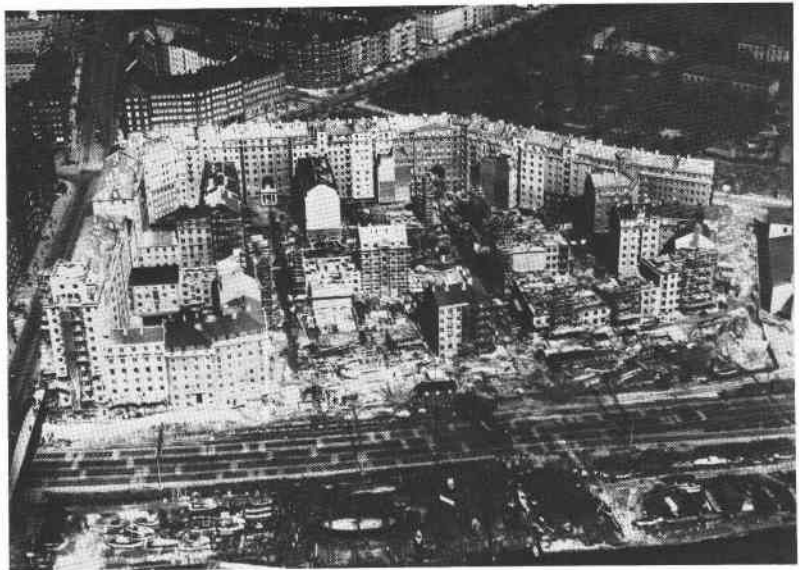
Atlas' verkstäder på 1870-talet. Kontorsbyggnaden med sina flaggprydda torn och den stora portalen uppfördes efter arkitekten Axel Kumliens ritningar. Ur Ny Illustrerad Tidning 1874.

Den mark, som idag utgörs av det s k Atlasområdet, omedelbart söder om S:t Eriksplan, hörde ursprungligen till Rörstrands egendom. 1873 köpte det då alldeles nybildade AB Atlas marken öster om nuvarande S:t Eriksgatan för att "tillverka eller inköpa samt försälja all slags materiel för järnvägars byggande och trafikerande samt för sådana ändamål anlägga behövliga verkstäder". Redan i begynnelsen var Atlas det största verkstadsföretaget i landet och i samtida industrireportage rosades anläggningen för sin rymlighet och moderna utrustning. Efter ungefär ett halvsekel, 1925, började AB Atlas Diesel som företaget då hette flytta ut sin verksamhet till Sickla i Nacka.

Så snart de sista resterna av de gamla verkstadsbyggnaderna var borta inleddes en intensiv bygnadsverksamhet här. Redan 1926 hade stadsplanen för det nya bostadsområdet fastställts. "Där man vant sig att från de omgivande gatorna se ned i en från all trafik fredad och endast av en oregelbunden samling industribyggnader upptagen och från omgivningen helt isolerad djup sänka, sattes nu spadarna i jorden och invasionen begynte av kärror och dragare och arbetsmaskiner och av byggnadsfackets folk i stort antal" kunde man läsa i byggnadsnämndens årsberättelse för år 1926. Under 1920-talets sista år uppfördes omkring ett femtiotal hus i mycket rask takt här. Många byggherrar var sin egen arkitekt och byggmästare medan andra anlätade kända arkitekter som Höög & Morssing, Knut Nordenskiöld, Paul Hedqvist, John Östlihn och Bocander & Cronvall, som tillsammans ritade ett tjugotal hus här.

Atlasområdet var ett för sin tid mycket hårt exploaterat område. På grund av höjdskillnaden mellan de angränsande gatorna, S:t Eriksgatan och Torsgatan, och bostadsområdet i sig kunde höjden i samma hus variera mellan 6-9 vån och

Atlasområdet växte upp under några intensiva år på slutet av 1920-talet. Husen längs S:t Eriksgatan och Torsgatan uppfördes först, därpå följde husen närmast vattnet. Foto 1920-talets sista år.

gårdarna var i allmänhet små. Husen rymde också mycket små lägenheter - en vanlig lägenhetstyp var på 1 rum med kokvrå och sovalkov. Atlas lär på sin tid ha varit innerstadens tätast bebodda område. På tre ställen finns det - bakom stora portaler - trappförbindelser mellan de högre belägna och starkt trafikerade gatorna och de nedanför liggande små lokalgatorna. I området upplever man än idag ett lugn och en ro, som är ovanlig mitt i en storstad. De många små förgårdarnas grönska bidrar till trevnaden. Numera är det i stort sett endast kvartersnamnen - Loket, Tendern och Pistongen - samt gatunamnen, som minner om den industri som tidigare låg här. I flera av hyreshusens entréer finns också dekorativa målningar som på olika sätt anspelar på områdets historia. I Loket 23, 37 och 38 finns det t ex väggmålningar med motiv från det gamla och det nya Atlasområdet.

I kv Kolven, alldeles intill järnvägen, uppfördes 1929-30 den s k Atlashallen som rymde tennishall, verkstad och garage. Arkitekter var Höög & Morssing. Byggnaden är den enda som rivits i 1920-talets Atlasområde. Den revs emellertid endast till en del - dagens kontorsbyggnad i Kolven 3 uppfördes nämligen ovanpå Atlashallens källare. Nämnas bör i detta sammanhang också det s k Bonnierhuset. Det uppfördes omedelbart öster om Atlasområdet under slutet av 1940-talet med Ivar och Anders Tengbom som arkitekter och Olle Engkvist som byggmästare. Byggnadens kontor är förlagda till den höga huskroppen medan tryckeri m m är grupperade i låga byggnadsvolymer däromkring. Kvartersnamnet, Lokstallet, härrör från det lokstall som tidigare legat här.

Suzanne Lindhagen

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkiv

- Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.
 Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
 Stockholms stadsarkiv.
 Stockholms stadsmuseums arkiv.

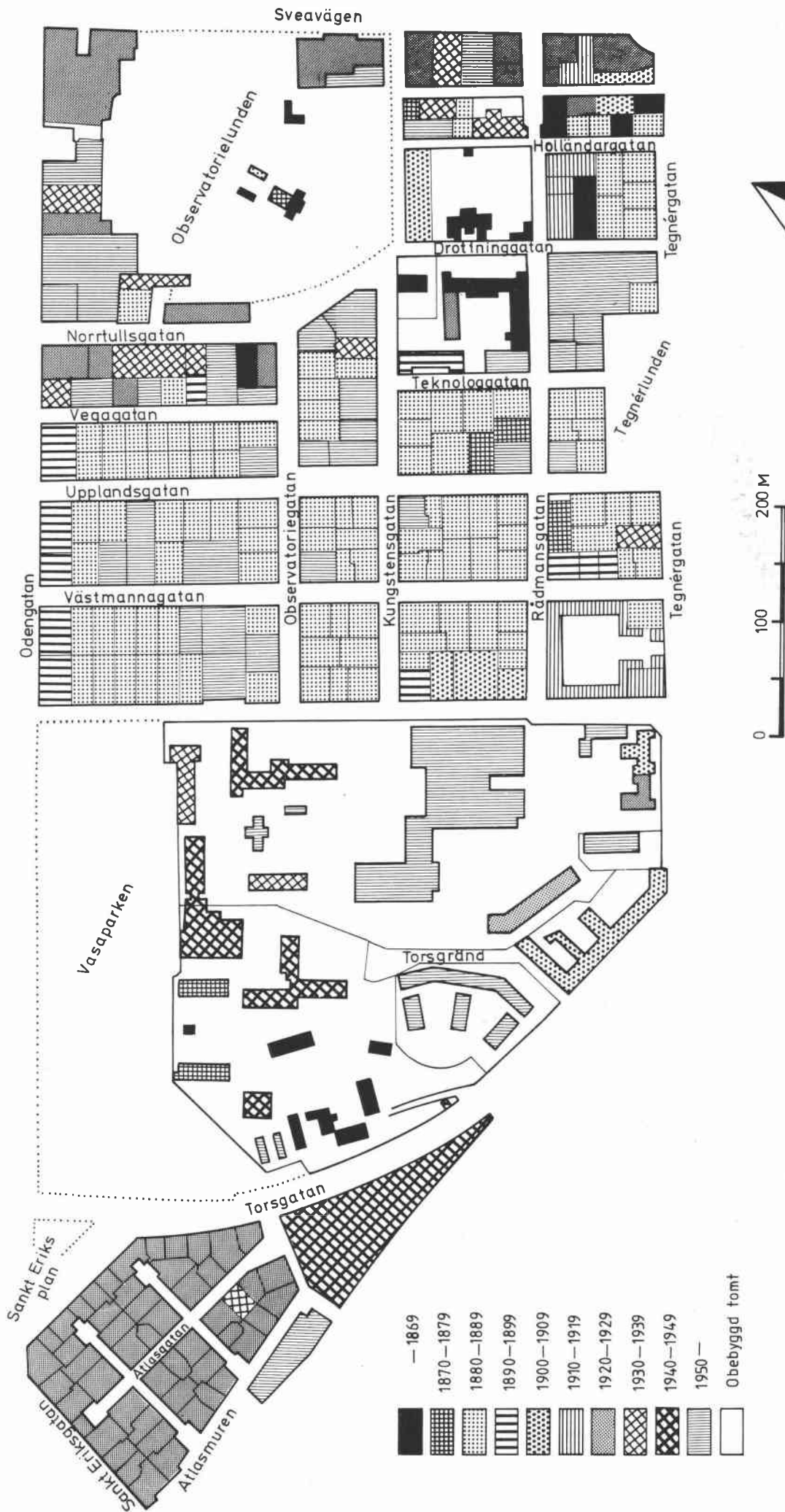
Övriga källor och litteratur

- Allberg, J Norrmalmsboken. Stockholm 1985.
 Ambrosiani, S Ösby och Väsby, Vasastadens föregångare. S:t Eriks årsbok 1936.
 Andersson, H O & Stockholms byggnader. Lund 1973.
 Bedoire, F
 Asker, B Stockholms parker. Innerstaden. Stockholm 1986.
 Atlas Copco 1873-1973. Örebro 1973.
 Bedoire, F & Stockholms universitet 1878-1978. Uppsala 1978.
 Thullberg, P
 Bergquist, G & Malmarna. Stockholm 1969.
 Malmquist, S
 Byggmästaren, skilda årgångar.
 Dahlberg, E Från Sibirien till Pampas. En bok om Vasastan med omnejd. Borås 1985.
 Gasklockan vid Sabbatsberg. Stadskollegiets utlåtan och memorial, bihang nr 91. 1969.
 Gunnar Asplund arkitekt 1885-1940. Ritningar, skisser och fotografier. Stockholm 1943.
 Günstert, R Rolf Günstert med skissblock och penna i Vasastan. Stockholm 1986.
 Hasselblad, B Stockholmskvarter. Vad kvartersnamnen berättar. Lund 1979.
 Husen på malmarna. En bok om Stockholm. Stockholm 1985.
 Husen på malmarna, historia - framtid. Stockholms stadsmuseum 1983. Stockholm 1983.
 Lundin, C Nya Stockholm. Stockholm 1890.
 Mandén-Örn, K Brandmursmålningar. Stadsvandringar 2. Stockholm 1978.
 NEN - N.E.Nilsson. Ett mejeriföretag och dess grundare. Stockholm 1952.
 Neuhaus´ panorama över Stockholm på 1870-talet. Stockholm 1954.
 Nordberg, T O:son Spökslottet. Stockholm 1927.
 Nordström, A Från fattighjon till folkpensionärer. Sabbatsberg under 200 år. Stockholm 1952.
 Observatoriet. En byggnadsinventering från Stockholms stadsmuseum 1986.

- Rörby, M Adolf Fredriks folkskola i kv Blosset. Dess arkitektur och utsmyckning. Uppsats i konstvetenskap. Stockholm 1984.
- Selling, G Esplanadsystemet och Albert Lindhagen. Stadsplanering i Stockholm åren 1857-1887. Stockholm 1970.
- Selling, G Vasastaden förr och nu. Tidningen Vasastaden, julen 1935. Stockholms adresskalender, skilda årgångar.
- Stockholms gamla väderkvarnar i bilder och modeller. Stockholms stadsmuseum 1939.
- Stockholms gatunamn. Stockholm 1982.
- Stockholms stads byggnadsnämnds årsberättelser, 1916 och framåt.
- Stockholms stadsbibliotek. Huvudbiblioteket. 1982.
- Sydöstra Vasastaden. Byggnadsinventering 1974. Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1975.
- Åman, A Om den offentliga vården. Uddevalla 1976.

Odengatan österut. Närmast till höger kv Nebulosans 1890-talsfasader. Foto 1907.

Årtalet avser byggnadslovsår.

KARTA ÖVER FASTIGHETERNAS BYGGNADSÅR